

УДК 378.091.12.016:33

Оксана Коваль,
кандидат педагогічних наук, доцент
Тернопільського національного
економічного університету

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ АСПІРАНТУРИ

У статті розглянуто теоретичне обґрунтування розвитку педагогічної майстерності майбутніх викладачів вищої економічної школи в умовах аспірантури на основі досвіду психолого-педагогічної підготовки майбутніх науково-педагогічних кадрів в Тернопільському національному економічному університеті. Розкрито психолого-педагогічні аспекти навчальної діяльності викладачів і студентів, дидактичні основи навчання, формування умінь та навичок підготовки й проведення основних форм аудиторних занять (лекцій, семінарських, практичних, лабораторних), організації самостійної роботи студентів, реалізації системи контролю засвоєння знань, вмінь та навичок, використання сучасних технологій у процесі навчання й виховання.

Ключові слова: педагогічна майстерність; розвиток педагогічної майстерності викладачів-економістів; професіоналізм педагогічної діяльності.

В статье рассмотрено теоретическое обоснование развития педагогического мастерства будущих преподавателей высшей экономической школы в условиях аспирантуры на основе опыта психолого-педагогической подготовки будущих научно-педагогических кадров в Тернопольском национальном экономическом университете. Раскрыты психолого-педагогические аспекты учебной деятельности преподавателей и студентов, дидактические основы обучения, формирования умений и навыков подготовки и проведения основных форм аудиторных занятий (лекций, семинарских, практических, лабораторных), организации самостоятельной работы студентов, реализации системы контроля усвоения знаний, умений и навыков, использования современных технологий в процессе обучения и воспитания.

Ключевые слова: педагогическое мастерство; развитие педагогического мастерства преподавателей-экономистов; профессионализм педагогической деятельности.

The article describes the theoretical basis of development of pedagogical skills of future teachers in the School of Economics graduate conditions based on the experience of psychological and pedagogical training of the future of the teaching staff at the Ternopil National Economic University. Reveals psychological and pedagogical aspects of educational activities of teachers and

students, teaching basics of education, formation and skills training and performing basic forms of classes (lectures, seminars, practical laboratory), organization of independent work of students, implementation of control systems of learning and skills, the use of modern technology in teaching and education.

Key words: *pedagogical skill; art teaching improvement of economics educators; professionalism pedagogical activity.*

Одним з найважливіших стратегічних завдань на сьогоднішньому етапі модернізації системи вищої освіти України є забезпечення якості підготовки фахівців на рівні міжнародних вимог. Вхідження України до єдиного Європейського та Світового освітнього простору неможливе без сучасних вимог щодо якості викладання у вищій школі. Місія викладача вищої школи ХХІ століття не тільки озброїти студента – майбутнього спеціаліста необхідними знаннями, уміннями і навичками у певній професійній сфері, але й, що вкрай важливо, розвинути в молодій людині такі важливі для подальшого професійного й особистісного зростання риси, як творчість, ініціативу, активність, самостійність, прагнення до постійного самовдосконалення, забезпечити умови для повної самореалізації її потенційних можливостей та здібностей. Ці обставини актуалізують проблему готовності викладача вищого закладу економічного спрямування до професійно-педагогічної діяльності у нових соціокультурних умовах. Отже, роль освіти як системи, призначенням якої виступає передача і поширення знань, формування фахівців, конкурентних на ринку праці, зростає і водночас потребує удосконалення. Для забезпечення поставлених завдань необхідна перебудова традиційної системи навчання, впровадження дієвих форм підвищення професійної майстерності майбутніх викладачів економічних дисциплін, педагогічний вишкіл котрих здійснюється в умовах аспірантури.

З огляду на проблему нашого дослідження значної уваги нами було надано вивченню наукових надбань, пов'язаних із підготовкою науково-педагогічних працівників, підвищенням їхньої кваліфікації та педагогічної майстерності у системі вищої професійної освіти, висвітлених у працях таких учених, як С. Вітвицька, В. Гриньова, О. Дубасенюк, І. Зязюн, О. Коваленко, О. Мороз, Н. Корогод, К. Корсак, В. Косарев, Н. Побірченко, О. Полунін, М. Романенко, Н. Селіверстова, В. Семиченко, І. Синиця, Н. Халімова, Ф. Хаматнуров, О. Холмогорова, А. Щербаков [5, с. 63]. У наукових дослідженнях поняття педагогічної майстерності набуло більшої конкретики і стало одним із базових понять педагогічної акмеології. Актуальними для дослідження є публікації, які пов'язані з аналізом світового досвіду формування педагогічної майстерності викладача – одного із істотних джерел визначення сучасної стратегії у галузі вищої педагогічної освіти в Україні. Це, зокрема, праці Г. Андреевої, Г. Єгорова, Н. Лавриченко, А. Паринова, Л. Пуховської, Р. Роман, Г. Яворської та ін.

Науковцями піднімаються проблеми підготовки та готовності майбутніх викладачів педагогічних і непедагогічних вищих навчальних закладів до викладання економічних дисциплін, а питання впровадження форм організації методичної роботи саме у економічних вузах, які сприяють підвищенню педагогічної майстерності викладачів-економістів в умовах впровадження кредитно-модульної системи, порушуються рідко [5, с. 63].

Отже, мета статті полягає в обґрунтуванні оптимальних форм розвитку професійної майстерності майбутніх викладачів економічних дисциплін в умовах аспірантури.

Педагогічна творчість, мистецтво педагогічної взаємодії та спілкування, здатність до впровадження інноваційних технологій навчання виступають провідними ознаками педагогічної майстерності. Педагогічна майстерність викладача вищої школи розкривається в ефективній навчальній діяльності студента. Існує кілька підходів до визначення педагогічної майстерності та її структури. Н. Кузьміна, М. Кухарів визначають її як «найвищий рівень педагогічної діяльності, який виявляється в тому, що за відведений час педагог досягає оптимальних результатів» [4, с. 570]. А. Щербаков розуміє педагогічну майстерність як «синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва й особистих якостей педагога». Ш. Амонашвілі не дає чіткої дефініції педагогічної майстерності, але виокремлює її основні риси: «Бути майстром педагогічної справи – це означає мати вихідну позицію, яка є особистісно гуманною, це яскрава особистість, мудра, чуйна, доброзичлива і принципова людина, це першодослідник теоретичних рекомендацій, який може їх переконливо довести або спростувати. Його творчість може збагатити педагогічну науку та практику новими висновками, дати початок новим ідеям і підходам» [4, с. 571].

У вітчизняній педагогічній науці найґрунтовніші дослідження знаходимо в працях академіка НАПН України І. Зязюна. Автор розглядає педагогічну майстерність «як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо характеризуються якісні показники результату), як вияв творчої активності особистості педагога (якщо характеризується психологічний механізм успішної діяльності)» [10]. Педагогічну категорію він визначає як «комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності на рефлексивній основі».

Лише людина, яка усвідомлює себе носієм певних професійних, культурних й інших цінностей, здатна адекватно вибирати глобальні цілі своєї діяльності, проявляючи необхідну гнучкість, якої потребують конкретні обставини, неухильно просуватися до їх здійснення. Але для того, щоб у процесі професійної діяльності педагога відбувався розвиток педагогічної майстерності, необхідно оволодівати сучасними технологіями навчання й виховання [4, с. 574]. У зв'язку з цим на перший план у розвитку педагогічної майстерності майбутнього педагога економічного

ВНЗ висуваються проблеми розвитку його професійних умінь і навичок, високого рівня педагогічної культури, що дадуть йому можливість проявити педагогічну ерудицію, виразити своє педагогічне кредо, певним чином сконструювати систему взаємин із студентами, колегами по роботі.

Зазвичай у педагогічних університетах психолого-педагогічна підготовка майбутніх викладачів включає ґрунтовне вивчення таких дисциплін, як психологія та педагогіка, загальна психологія, вікова та педагогічна психологія, конфліктологія, психологія та етика педагогічного спілкування, основи педагогічної майстерності, педагогіка вищої школи, методика викладання навчальних дисциплін тощо. Проте увага до набуття педагогічної майстерності науково-педагогічними працівниками негуманітарних вищих навчальних закладів, які отримують відповідну фахову освіту, але не мають належних психолого-педагогічних знань, є незначною [11, с. 92]. Ознайомлення студентів з особливостями педагогічної професії в економічному ВНЗ починається в магістратурі з вивчення дисципліни «Методика викладання у вищій школі». Поглиблення психолого-педагогічної підготовки триває в аспірантурі. З метою забезпечення в майбутній педагогічній діяльності високої якості викладання економічних предметів аспірантам першого року навчання кафедрою психологічних та педагогічних дисциплін Тернопільського національного економічного університету щорічно проводяться заняття з основ психології та педагогіки вищої школи.

Однією із допоміжних цілей курсу «Основи психології та педагогіки вищої школи» є не лише поповнити теорію та практику вищої школи власними інноваціями, а й виявити доробок учених у зазначеній сфері, реалізувавши їх вагомі ідеї у процесі розвитку педагогічної майстерності викладача вищої школи, тим самим показавши необхідність і доцільність використання вже здійснених напрацювань авторів. Припускаємо, що саме у такому поєднанні в експериментальній роботі досягнень учених у досліджуваній галузі (що не дає забути суттєві відкриття, як це часто мало місце в історії педагогіки) та власних надбань полягає успіх наукової діяльності.

Парадигма наукових розробок, пов'язаних із вивченням діяльності педагога як фахівця, із дослідженням професіоналізму педагогічної діяльності, створює предмет педагогічної акмеології, що вивчає професійне становлення педагога, досягнення ним вершин у фаховій діяльності, шляхи і способи вдосконалення як професіонала. Педагогічна акмеологія – галузь науки акмеології (від грецьк. акме – вершина), яка виникла порівняно недавно на межі природничих, суспільних та гуманітарних дисциплін і вивчає феноменологію, закономірності і механізми розвитку людини на ступені її зрілості і особливо при досягненні нею найбільш високого рівня у цьому розвитку [3, с. 73], а також, у більш вузькому розумінні – процес оволодіння людини професією. Удосконалення

акмеологічної складової змісту курсу здійснювалося через наповнення його темами, які сприяли поглибленню інформованості про розвиток професійних якостей – «Особливості педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу», «Психологія діяльності та особистості викладача вищої школи», «Педагогічна акмеологія», «Психологія успіху», «Планування часу і кар'єри». Таким чином, відбувалося засвоєння інформації, що сприяла набуттю педагогічної майстерності та формуванню професійних якостей майбутніх викладачів.

У доповненні навчального курсу ми спиралися на психолого-педагогічну концепцію, орієнтовану на вивчення людини як об'єкта комплексних досліджень, а саме як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності та індивідуальності (Б. Ананьєв, В. Мерлін, Б. Климов, Дк. Левінджер). Виходячи із тверджень цієї теорії, людина розглядається як динамічна система, що постійно розвивається, змінюється, отримує нові особистісні й індивідуально-психологічні якості, які забезпечують широкі можливості соціальної і професійної адаптації. Системоутворюючим фактором у комплексному дослідженні людини як суб'єкта праці, спілкування та пізнання у генезисі та розвитку є вихід на індивідуальність, яка визначається як «синтез властивостей замкненої системи, що саморегулюється» (Б. Ананьєв) або як унікальне явище, що має власний світ, самосвідомість і саморегуляцію поведінки. Педагогічна майстерність – це мистецтво педагога формувати у наявного складу студентів готовність до продуктивного розв'язання завдань у подальшій системі засобами свого предмета за час, відведений на навчально-виховний процес [8]. Отже, виходячи із цього, професіоналізмом педагогічної діяльності можна ознаменувати як здібність вихованців, у нашому випадку аспірантів, творчо користуватися одержаними знаннями, уміннями та навичками задля вирішення професійних та особистісних проблем.

Суть педагогічної майстерності у тому, що, з одного боку, це інтегральна якість, властивість особистості, і, як будь-яка інша якість, вона формується в діяльності; з іншого боку – це процес і результат діяльності [7, с. 58]. Педагогічна майстерність характеризується особистісною і діяльнісною сутністю. Особистісну суть складають знання, необхідні для виконання професійної діяльності, специфічне ставлення педагога до об'єкта, процесу, умов фахової діяльності і необхідність самовдосконалення як професіонала. Діяльнісну (процесуальну) суть складає комплекс умінь: гностичних, самовдосконалення, спілкування, вміння перебудовувати діяльність свою і учнів, реконструювати навчально-виховну інформацію з метою отримання очікуваного результату своєї праці [2, с. 15–16]. Тож, проста передача знань від наставника до учня, застарілі форми, методи й методики навчання і виховання у цьому випадку були б малоефективними й нераціональними.

При викладанні курсу «Основи психології та педагогіки вищої

школи» ми орієнтувалися на настанови контекстного навчання аспірантів як майбутніх науково-педагогічних кадрів, прибічники якого вважають, що в основі психологічної будови будь-якої дії лежить завдання, а хід людської діяльності обумовлений об'єктивною логікою завдань [1, с. 117]. Відповідно до цієї установки, головною функцією означеного навчального предмета повинно було стати навчання аспірантів способам вирішення професійних завдань з орієнтацією на актуалізацію засвоєної ними системи педагогічних знань та тренінгу відповідних функцій педагогічної діяльності як викладачів вищого навчального закладу.

Через це, при проведенні лекційних та практичних занять було переважно використано способи активізації навчально-пізнавальної та навчально-професійної діяльності аспірантів, притаманні логіці імітаційно-ігрового підходів до організації навчання, який враховує предметний та соціальний контексти їхньої професійної діяльності як організаторів освітнього середовища вищого навчального закладу. У кожній темі програми курсу «Основи психології та педагогіки вищої школи» розкрито різноманітні психолого-педагогічні аспекти навчальної діяльності викладачів і студентів (індивідуально-типологічні особливості студентів та управління соціально-психологічним процесом в групах, імідж та мовленнєва діяльність викладача, вербальне та невербальне спілкування тощо), кожне практичне заняття проводилось у тренінговій формі (системна сукупність активних методів навчання: дискусія, мозковий штурм, презентації, кейс-метод, сюжетно-рольові ігри, метод коучингу тощо). Важливе місце надавалося дидактичним основам навчання, формуванню умінь та навичок підготовки й проведення основних форм аудиторних занять (лекцій, семінарських, практичних, лабораторних), організації самостійної роботи студентів, реалізації системи контролю засвоєння знань, вмінь та навичок, використанню сучасних технологій у процесі навчання й виховання. На лекційних і практичних заняттях з психології та педагогіки вищої школи аспіранти були активними учасниками навчального процесу. Кожне заняття передбачало використання нових інтерактивних методик, цікавих підходів і технологій, максимального залучення слухачів до активної науково-пошукової діяльності, повного включення у творчий процес, де вони виступали не лише повноправними учасниками паритетної взаємодії з викладачами, а й співавторами наукового дійства. «...Говорять, якщо вмити кішку, то вона потім вже ніколи не буде вмиватись сама. Правда це, чи ні, але істина така: якщо людину чогось вчити, вона ніколи цього не навчиться. Тому, якщо хочете, щоб Ваша кішка була чистою, вилийте на неї ковш бруду: вона відразу почне так ретельно вилизуватись, що стане чистішою, ніж була» (О. В. Скрипченко). Виходячи з таких думок, найголовніше відчуття аспіранта на занятті – це відчуття успіху, власної перемоги, досягнутої кропіткою працею розуму. Тож, за допомогою рефлексивного викладання аспіранти мали можливість випробувати власний стиль викладання,

розвивати здібності самодіагностування, виробляти вміння аналізу свого викладання й педагогічної діяльності інших. При використанні методу симуляцій, суть яких полягає у моделюванні реальних ситуацій професійної діяльності було забезпечено активізацію навчально-пізнавальної діяльності аспірантів (робота у команді, обмеження терміну виконання завдання, залучення майбутніх викладачів до самостійного розв'язання проблем). Під час «мозкового штурму» або брейнстормінгу аспіранти брали участь у груповому формуванні ідеї щодо вирішення тієї чи іншої проблеми, наприклад, пошук виходу з конфліктної ситуації, розв'язання педагогічних задач, кейсів, професійних дилем, суть яких полягала у виявленні критичного мислення, формування професійної позиції, творчого потенціалу аспірантів в умовах паритетної атмосфери взаємодії викладача і студента [9, с. 5]. Задля формування навичок забезпечення зворотного зв'язку в аудиторії, мотивації до роздумів, активізації навчально-пізнавальної, пошукової діяльності студентів застосовувався метод сократичної (евристичної) бесіди, спрямований на вдосконалення творчого мислення аспірантів, формування уміння аргументувати, полемізувати, самостійно обирати шляхи визначення правильних рішень, відстоювати позиції, та загалом підняти рівень зацікавленості професійними навичками майбутньої фахової діяльності [9, с. 45].

Позаяк, вкрай важливими показниками професійної майстерності викладача вищої школи є не тільки фахові знання, а й знання психології, методики викладання, педагогічної та акторської майстерності, він зобов'язаний бути не лише відмінним науковцем та висококомпетентним фахівцем у своїй галузі, а й педагогом, вихователем, оратором, психологом, і, навіть, актором. Тож, підсумком навчання і заліковим завданням для майбутніх викладачів був захист навчально-методичного проекту (мікровикладання), котрий включав розробку лекційного заняття у вигляді слайдової чи потокової презентації (Microsoft Office Power Point, Powerbullet Presenter, Quick Slide Show, ProShow Producer, Adobe Flash, Prezi тощо) та виступ перед колегами. В американській педагогічній освіті доведено, що мікровикладання є одним з найуживаніших навчальних методів у програмі підготовки майбутніх педагогів. Воно є реальним викладанням (на відміну від рольової гри) і знижує складність педагогічної дії, сприяє набуттю специфічних умінь. Мікровикладання пропонує безпечне, контрольоване навчальне середовище педагогічної практики, забезпечує потрібну в педагогічній освіті форму набуття «прямого» досвіду за допомогою використання «моделі реальності» під контролем і керівництвом викладача [6, с. 3]. Саме тут аспірант мав можливість продемонструвати засвоєні знання, набуті вміння і рівень сформованої педагогічної майстерності. Для оцінення упішності презентованого виступу призначалося дві групи опонентів, які давали запитання, і дві групи рецензентів, які зазначали позитивні сторони виступу та певні поради, пропозиції. Критерії оцінювання найрізноманітніші: методика

викладання, педагогічна техніка доповідача, створення зворотного зв'язку з аудиторією, використання елементів сократичної бесіди, дотримання ефектів спілкування, вміння розгорнути дискусію, створення сприятливого морального середовища та ситуації успіху для слухачів. Звіт про виконання завдання подається у вигляді скріпленого робочого портфолію з титульною сторінкою стандартного зразка і внутрішнім наповненням із зазначенням всіх позицій змісту та атестується на підсумковій портфоліо-конференції.

Впровадження вищеназваних форм та методів роботи під час вивчення курсу «Основи психології та педагогіки вищої школи» засвідчує повну узгодженість навчання з майбутньою професійною діяльністю, з інтересами аспірантів, ставлячи майбутнього фахівця у становище професіонала, для якого теоретичні знання – засіб творчих пошуків. Залучаючи наступників до виявлення, аналізу та розв'язання реальних професійних проблем із використанням для цього практичної дослідницько-пошукової роботи, педагог організовує самостійну роботу формування індивідуального професійного досвіду, сприяє перетворенню зовнішніх мотивів навчальної діяльності у внутрішні.

В результаті викладання курсу «Основи психології та педагогіки вищої школи» аспірантам виявлено, що після його вивчення майбутні викладачі можуть об'єктивно оцінювати особисті педагогічні задатки та влучно вибирати форми і методи їх удосконалення; використовувати багатство методичних прийомів у навчальному процесі; вирішувати психологічні проблеми, що виникають в процесі професійно-педагогічної діяльності, вибирати оптимальні варіанти їх вирішення; визначати напрями самовдосконалення і розробляти програми їх реалізації; професійно педагогічно впливати на оточуючих, створювати і розвивати систему продуктивної взаємодії з колегами, студентами та іншими учасниками навчально-виховного процесу в університеті на основі професійної етики та педагогічного такту.

Дана стаття не претендує на вичерпне вирішення усіх аспектів проблеми розвитку педагогічної майстерності майбутніх науково-педагогічних кадрів в умовах аспірантури. Перспективи подальших досліджень, на нашу думку, полягають у розробці методики діагностики рівня розвитку педагогічної майстерності майбутніх викладачів економічних ВНЗ та програм дослідження аспектів інноватизації науково-педагогічної освіти кадрів вищої кваліфікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко Б. В. Умови формування дидактичної культури майбутніх науково-педагогічних кадрів у процесі навчання в аспірантурі / Авраменко Б. В. // Освіта і наука в Україні : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Дніпропетровськ, 21–22 червня 2013 р.) / наук. ред. О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 117–120.

2. Багаева И. Д. Профессионализм педагогической деятельности и основы его формирования у будущего учителя : автореф. дис. на соиск. ученой степени докт. пед. наук / И. Д. Багаева. – Усть-Каменогорск, 1991. – 36 с.
3. Бодалев А. А. О предмете акмеологии / А. А. Бодалев // Психологический журнал. – 1993. – № 1. – С. 73–78.
4. Ковальчук В. І. Педагогічна майстерність викладача, як основа його компетентності / Ковальчук В. І. // Педагогічна майстерність як система професійно мистецьких компетентностей : зб. матеріалів ІХ Міжнародних педагогічно-мистецьких читань пам'яті професора О. П. Рудницької / гол. ред.: І. А. Зязюн. – Чернівці : Зелена Буковина, 2011. – Вип. 3(7). – С. 569–579.
5. Козинець І. І. Шляхи підвищення педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін / І. І. Козинець // Духовність особистості. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля. – 2011. – Вип. 5. – С. 62–71.
6. Кошманова Т. С. Развитие педагогической освіти у США (1960–2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. С. Кошманова. – К., 2002. – 20 с.
7. Кримська Г. І. Шляхи підвищення професіоналізму та продуктивності діяльності майбутнього педагога / Г. І. Кримська // Проблеми формування особистості вчителя та шляхи його підготовки до всебічного розвитку учня : тези доповідей науково-практичного семінару. – Луцьк, 1989. – С. 57–59.
8. Кузьмина Н. В. Понятие «педагогическая система» и критерии ее оценки / Н. В. Кузьмина // Методы системного педагогического исследования. – Л. : ЛГУ, 1980. – С. 46–57.
9. Основи психології та педагогіки вищої школи (пам'ятка для аспірантів) : навчально-методичний посібник / [упоряд. О. Є. Коваль]. – Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2013. – 93 с.
10. Педагогічна майстерність : [підручник] / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. / за ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Вища школа, 2004. – 442 с.
11. Стахневич В. І. Деякі аспекти педагогічної майстерності викладача вищої школи / В. І. Стахневич // Науковий вісник нац. університету біоресурсів і природокористування України. – Ч. 1: Педагогіка. Психологія. Філософія. – 2011. – № 159. – С. 91–98.